

Waldemar Graczyk

(Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-8057-8368>

e-mail: waldemar-graczyk@wp.pl

Lokacja miasta Warki na tle procesów polityczno-ustrojowych Mazowsza w XIV wieku

The Foundation of the Town of Warka at the Background Political and Institutional Processes of Mazovia in 14th Century

ABSTRACT

The political and economic changes that took place from the 13th to the end of 15th century influenced the development of settlement and town foundations in Mazovia. The foundation of the town of Warka must have taken place before 1375, since the municipal authorities are mentioned under this year. Many previous researchers (e.g., Stanisław Pazyra) connected the location of Warka's town to a document issued by the Mazovian Prince Trojden I (c. 1285–1341) in 1321, in which the Prince approved the donations made to the Dominican monastery in Warka. In this document Warka appears as an „oppidum”. Although the year 1321 was an important one for Warka – today we would rather have

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Waldemar Graczyk, the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw, 1/3 Wóycickiego Street, building 23, Warsaw 01-938, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw			
SUBMITTED: 2023.02.15	ACCEPTED: 2023.05.06	PUBLISHED ONLINE: 2023.07.20	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

to say that it marked the beginning of the development of the town, important for Mazovia, both in the Middle Ages and later centuries. Following the processes of location, the formation of the municipal government, the economic life of the town, the formation of a separate judiciary, religious foundations- these are the issues that are before us and need to be carefully studied.

Key words: foundation, Warka, Mazovia, dynasty of Mazovian Dukes, Trojden I

STRESZCZENIE

Zmiany polityczne i gospodarcze, które zachodziły od XIII do końca XV w., wpłynęły na rozwój osadnictwa i lokacji miejskich na Mazowszu. Lokacja miasta Warki musiała nastąpić przed 1375 r., skoro pod tym rokiem są wzmiankowane władze miejskie. Wielu wcześniejszych badaczy (np. Stanisław Pazyra) łączyło lokację miejską Warki z dokumentem wydanym przez księcia mazowieckiego Trojdena I (ok. 1285–1341) w 1321 r., w którym książę zatwierdził nadania uczynione na rzecz klasztoru dominikanów w Warce. W tym dokumencie Warka występuje jako „oppidum”. Choć rok 1321 był dla Warki ważnym, dzisiaj raczej trzeba by powiedzieć, że zapoczątkował proces rozwoju miasta, ważnego dla Mazowsza, tak w średniowieczu, jak i w wiekach późniejszych. Procesy lokacji, kształtowanie się samorządu miejskiego i życia ekonomicznego miasta, wytworzenie się odrębnego sądownictwa, fundacji religijnych – to zagadnienia, które stają przed nami i wymagają gruntownego przebadania.

Słowa kluczowe: lokacja, Warka, Mazowsze, dynastia książąt Mazowsza, Trojden I

Jednym z najważniejszych projektów polityczno-ustrojowych XIII stulecia były miasta. Wraz z budową organizacji miejskiej powstawały najistotniejsze instytucje cywilizacji europejskiej – terytorialne i korporacyjne samorządy, które stoją u podłoża społeczeństwa obywatelskiego. Były czynnikiem decydującym o rozwoju gospodarczym i społecznym w średniowieczu. Samorządy odpowiedzialne były za wielorakie aspekty życia miasta: czuwały nad jego rozwojem (zawierane kontrakty), broniły interesów swojej zbiorowości, potrzebującym świadczyły pomoc, dawały możliwość towarzyskiego kontaktu, dbały o moralność¹. Lokacja miejska (przywilej udzielony przez panującego) wpływał na przekształcenie lub ukształtowanie występującego układu przestrzennego. Dokument (przywilej) lokacyjny określał ustrój miasta. Możemy mówić o lokacji na tzw. surowym korzeniu, czyli założeniu wsi lub miasta, oraz o przeniesieniu dotychczas istniejącej formy na określony system prawny. W XIII i XIV w. w Polsce najbardziej rozpowszechnionym prawem lokacyjnym było prawo niemieckie. Najogólniej rzecz biorąc, był to zespół zwyczajów i przepisów przyniesionych do Polski przez osadników przybywających z Niemiec, na podstawie których dokonywano lokacji miast i wsi. Najczęściej zwalniano osadników od wszystkich ciężarów prawa polskiego

¹ H. Samsonowicz, *Życie miasta średniowiecznego*, Poznań 2012, s. 18–23.

i wyłączano ich spod kompetencji sądownictwa wojewodów, kasztelanów i niższych sędziów. Warto zaznaczyć, że lokacja oparta na rodzimych instytucjach i zwyczajach prawnych była nazywana prawem polskim. Wcale nierzadko zdarzało się przenoszenie lokacji miejscowości z prawa polskiego na niemieckie².

Prawo niemieckie w ciągu całego procesu kolonizacyjnego doczekało się szeregu odmian. Najbardziej znane i rozpowszechnione są: prawo chełmińskie (swoją nazwę bierze od Chełmna na Pomorzu; było szeroko stosowane szczególnie na Pomorzu i Mazowszu), prawo magdeburskie (stosowany w Magdeburgu system prawa niemieckiego, który posłużył za wzór do lokacji miast i wsi głównie w Małopolsce i na Śląsku), prawo średzkie (odmiana prawa niemieckiego powstała w Środzie Śląskiej, na podstawie którego dokonywano lokacji miejscowości głównie w Wielkopolsce). Wzmoczoną akcją kolonizacyjną na prawie niemieckim zapoczątkował na początku XIII w. książę śląski Henryk Brodaty. Wzorem Śląska również i inne księstwa piastowskie w XIII w. zaczęły sprowadzać kolonistów i przenosić osady z prawa polskiego na niemieckie. Tak zapoczątkowany proces osadniczy kontynuowali władcy odrodzonego Królestwa Polskiego³.

Można postawić pytanie, jak wyglądała sytuacja na Mazowszu? Proces lokacji miejskich na Mazowszu należy powiązać z rozwojem gospodarczym dzielnicy i przeobrażeniami politycznymi. Warto przypomnieć, że aktywność polityczna książąt Mazowsza w XIII w. wykracza poza ramy dzielnicy. Wnukowie Konrada I Kazimierzowica (1187/1188–1247)⁴ i synowie Siemowita I (ok. 1215–1262), młodszego syna Konrada I⁵: Konrad II (o. 1250–1294)⁶ i Bolesław II (1260/1261–1313)⁷ rywalizowali o objęcie

² J. Piskorski, *Średniowieczna kolonizacja niemiecka oraz tzw. prawo niemieckie w ujęciu porównawczym*, w: *Rozkwit średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2001, s. 94–139.

³ Prawo niemieckie i jego zastosowanie w Polsce było przedmiotem wielu opracowań: T. Tyc, *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce: (1200–1333)*, Poznań 1924; J. Masłowski, *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej*, Poznań 1937; J. Piskorski, *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego: w XIII i w początkach XIV w. na tle procesów osadniczych w Europie*, Poznań 2005; E. Dybek, *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434*, Lublin 2004.

⁴ J. Grabowski, *Poczet książąt i księżnych mazowieckich*, Kraków 2019, s. 22–32.

⁵ *Ibidem*, s. 40–43.

⁶ *Ibidem*, s. 50–54.

⁷ *Ibidem*, s. 56–61.

władzy w Krakowie⁸, a ponad wiek później, pod koniec XIV i w połowie XV w., po wygaśnięciu królewskiej linii Piastów (po śmierci w 1370 r. króla Kazimierza Wielkiego), do planów zdobycia tronu krakowskiego powrócili – Siemowit IV (ok. 1352–1426)⁹, Bolesław IV (1420–1454)¹⁰.

Na początku XIV w., po śmierci księcia Bolesława II w 1313 r., wszedł w fazę realizacji, przygotowany zresztą przez Bolesława, podział Mazowsza na trzy dzielnice: rawską, czersko-warszawską i płocką¹¹. Podział dokonany pomiędzy jego synów wyglądał następująco: Siemowit II (1283–1345)¹² – objął południowo-zachodnią, centralną i północno-wschodnią część Mazowsza, z kasztelaniami rawską, sochaczewską, zakroczymską, ciechanowską oraz wiską z Nowogrodem i Goniądzem; Trojden I (ok. 1285–1341)¹³ – odziedziczył kasztelanie czerską i warszawską, a także Kamieniec nad Bugiem i Liw; książe Waćław (1295–1337)¹⁴ – przejął dzielnicę płocką wraz z Gostyninem i Wyszogrodem¹⁵. W okresie rządów synów księcia Bolesława II (pomiędzy 1313 a 1345 r.) sytuacja polityczna uległa dużej zmianie. Wzrost znaczenia Litwy oraz państwa zakonnego w Prusach wymagał w drugiej i trzeciej dekadzie XIV w. znacznej rewizji prowadzonej przez Mazowsze polityki. Zjednoczenie Królestwa Polskiego i koronacja księcia Władysława Łokietka na króla (1320 r.), a także dokonujący się podział polityczny dzielnic mazowieckiej doprowadziły

⁸ O rywalizacji Konrada II i Bolesława II, synów Siemowita I, o tron krakowski, A. Tetrycz-Puzio, *Bolesław II Mazowiecki. Na szlakach ku jedności (ok. 1253/58–24 IV 1313)*, Kraków 2015.

⁹ J. Bieniak, *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1973, 9, s. 71–87; A. Supruniuk, *Siemowit IV (ok. 1352–1426), książę mazowiecki, kujawski i bełski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 37, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1996–1997, s. 81–82; J. Grabowski, *Poczet*, s. 158–166.

¹⁰ J. Grabowski, *Bolesław IV książę mazowiecki (ok. 1418–1454), pretendent do korony polskiej*, „Studia Mazowieckie” 2016, 24–25, 2, s. 11–32.

¹¹ Zmarł w Wyszogrodzie 24 IV 1313 r., pochowany został w katedrze płockiej. Cf. J. Grabowski, *Poczet*, s. 61.

¹² Siemowit II (1283–1345), syn Bolesława II; 1310–1313 książę warszawski i liwski; od 1313 r. książę rawski; 1336–1340 regent w Płocku. K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań–Wrocław 1998, s. 28–30; J. Grabowski, *Poczet*, s. 68–73.

¹³ Trojden I (1284/88–1341), syn Bolesława II; 1310 r. książę czerski; od 1313 r. dodatkowo w Warszawie i Liwie; 1336–1340 regent w Płocku. K. Jasiński, *op. cit.*, s. 30–36; J. Grabowski, *Poczet*, s. 76–80.

¹⁴ Waćław (Wańko) płocki (ok. 1295–1337/38), syn Bolesława II; książę płocki od 1313 r.; lennik czeski od 1329 r. K. Jasiński, *op. cit.*, s. 42–48; J. Grabowski, *Poczet*, s. 86–91.

¹⁵ J. Grabowski, *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia na dziejami politycznymi Mazowsza, intytulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012, s. 62; P.E. Herod, *Rozwój prawa mazowieckiego na tle przeobrażeń polityczno-ustrojowych Mazowsza do XVI wieku*, Kraków 2016, s. 38.

do przeorientowania lokalnej polityki. W tym należy upatrywać zwrotu książąt mazowieckich w latach dwudziestych XIV w. w kierunku zakonu.

Sojusze polityczne mające na celu wzmocnienie własnej pozycji to jedno, ale książęta Mazowsza w średniowieczu podejmowali również starania o wewnętrzny rozwój dzielnicy. Nas szczególnie interesować będzie ziemia czerska, w której położona jest Warka, miasto o siedmiowiekowej historii. Piastowie mazowieccy podejmowali rozmaite przedsięwzięcia, które miały na celu wewnętrzne wzmocnienie własnej dzielnicy: budowali zamki, fundowali klasztory i kościoły, lokowali miasta i wsie oraz prowadzili politykę osadniczą¹⁶. Doniosłe znaczenie miały fundacje sakralne Piastów mazowieckich. Kilkadziesiąt kościołów zawdzięcza swoje powstanie inicjatywie i staraniom panującej na Mazowszu dynastii. Są to między innymi: kolegiata w Błoniu, kościoły dominikańskie w Płocku i Warce, okazała kolegiata pw. Męczeństwa św. Jana w Starej Warszawie, kościół św. Panny Marii w Nowej Warszawie, kościoły farne w Łomży, Wiźnie, Przasnyszu i Serocku¹⁷. Niektóre z tych świątyń pełniły rolę nekropolii Piastów, jak kościół dominikański w Warce¹⁸ i kolegiata warszawska¹⁹.

Zmiany polityczne i gospodarcze, które obserwujemy od XIII do końca XV w., wpłynęły na rozwój osadnictwa i lokacji miejskich na Mazowszu. Zdaniem Henryka Samsonowicza w pierwszej połowie XIII w. w kontaktach handlowych dominująca była oś wiodąca z północnego zachodu na południowy wschód, wyznaczona przez miasta Toruń, Płock, Wyszogród, Zakroczym, Warszawę, Czersk do Włodzimierza²⁰. Geografia

¹⁶ J. Wiśniewski, *Początki i rozwój osadnictwa w ziemi tomżyńskiej w końcu XIV i XV w.*, „*Studia Łomżyńskie*” 1989, 1, s. 44–74; S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV w. – połowa XVI w.)*, Warszawa 1961, s. 67, 75; idem, *Nadania ziemi „ad servitia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XV w.*, w: *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, t. 1, red. K. Bukowska et al., Warszawa 1961, s. 111–119; Z.H. Nowak, *Przyczynek do sprawy służby wojskowej na Mazowszu w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, red. A. Radziwiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997, s. 207–212.

¹⁷ I. Galicka, H. Sygietyńska, *Sztuka gotycka (XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 534–547; R.M. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006.

¹⁸ J. Grabowski, *Dynastia*, s. 437–438, 443.

¹⁹ W kolegiacie pw. Męczeństwa św. Jana Chrzyciela, pogrzebano Janusza I oraz zmarłych przedwcześnie jego synów: Janusza Młodszego, Bolka i Konrada. W kościele tym spoczęło również ciało wnuka Janusza I, Bolesława IV oraz jego synów: Bolesława V i Konrada III. Ostatnie pogrzeby książęce odbyły się tam w 1524 r. (Stanisława Konradowica) i w 1526 r. (Janusza III).

²⁰ H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo (XIII – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. idem, Pułtusk 2006, s. 341; S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*,

ekonomiczna Mazowska skutkująca jego otwarciem na rynki nad Bałtykiem, Rusi, Litwie (pod koniec XIV w.) miała znaczący wpływ na rozwój cywilizacyjny – w tym ziemi czerskiej.

W ziemi czerskiej w czasie od pierwszej połowy XIV do drugiej połowy XV w. było lokowanych dziewięć miast (Warka, Czersk, Magnuszew, Grójec, Latowicz, Mińsk, Garwolin, Goszczyn, Głowaczów). Do ich powstania i rozwoju przyczyniły się dogodne warunki gospodarcze w postaci żyznych gleb oraz lesistych terenów, szlaki komunikacyjne i przeprawa rzeczna na Pilicy. Badacz miast Mazowska, Stanisław Pazyra, w opracowaniu zatytułowanym *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, wydanym w 1959 r., zaznaczył, że w odniesieniu do Warki nie zachował się przywilej lokacyjny, co stało się powodem rozmaitych spekulacji dotyczących czasu powstania miasta. Jego zdaniem przywoływany często dokument z 1 maja 1395 r. był jedynie potwierdzeniem i rozszerzeniem uzyskanych wcześniej przez Warkę praw²¹. Potwierdzeniem tego toku rozumowania może być dokument z 1375 r., w którym wójt warecki Piotr ustąpił za dług 16 kop bez czterech groszy jatkę klasztorowi dominikanów w tym samym mieście. W dokumencie tym zapisano: „[...] in iudicio civili banito coram consulibus, iuratis et scabinis [...]”, zatem akt został sporządzony w sądzie miejskim²². Zdaniem Stanisława Pazyry jest to wyraźna wzmianka o istnieniu w tym mieście ukształtowanej rady miejskiej, co więcej – jest to również pierwsza informacja o radzie miejskiej wśród miast Mazowska. Dopiero w roku następnym (1376) z przywileju księcia mazowieckiego Janusza I Starszego (1346–1429)²³ dowiadujemy się o załączku organizacji miejskiej Warszawy²⁴, a w 1381 roku – Łowicza²⁵. W dokumencie arcybiskupa gnieźnieńskiego Janusza Suchegowilka z 1381 r. został wymieniony burmistrz miejski Krystian oraz rajcy miejscy²⁶. Dla XIV w. posiadamy jeszcze potwierdzone informacje o ukształtowanym samorządzie miejskim w odniesieniu do Płocka i Ciechanowa. W przypadku Płocka informację czerpiemy z dokumentu księcia Siemowita IV

Warszawa 1959, s. 63; B. Chlebowski, *Warka*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. idem, Warszawa 1892, s. 954.

²¹ S. Pazyra, *op. cit.*, s. 105.

²² *Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 91, s. 85; B. Chlebowski, *op. cit.*, s. 954.

²³ J. Grabowski, *Poczet*, s. 134–143.

²⁴ S. Russocki, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV wieku*, „Przegląd Historyczny” 1964, 55, 2, s. 193.

²⁵ S. Pazyra, *op. cit.*, s. 267–268.

²⁶ [...] *Cristiani proconsule Stephano Rusyn consule* [...]. Cf. *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. J.I. Kraszewski, t. 3, Poznań 1879, nr 1786.

(ok. 1352–1426)²⁷ wydany w 1393 r., w którym książę fundował ołtarz w kaplicy św. Marcina w katedrze płockiej i uposażył altarystę 10 kopami groszy praskich rocznie z czynszu świętomarskiego w wysokości 50 kop groszy, płatnego przez miasto Płock. Rada miasta zobowiązała się do wypłacenia ustalonej kwoty, co potwierdziła przez przywieszenie pieczęci miejskiej obok pieczęci książęcej²⁸. Co się tyczy Ciechanowa, w akcie lokacyjnym miasta, wydanym przez księcia Janusza I Starszego w 1400 r., wymienieni zostali wójt, ławnicy oraz rajcy miejscy²⁹.

Wracając do Warki, lokacja miasta musiała zatem nastąpić przed 1375 r., skoro są wzmiankowane pod tym rokiem władze miejskie. Stanisław Pazyra zwraca uwagę na silne powiązanie terytorialnie lokacji miejskich południowego Mazowsza w pierwszej połowie XIV w., to by poświadczało intensywny rozwój społeczno-ekonomiczny regionu w tym czasie. W województwie rawskim prawa miejskie otrzymały: Mogielnica, Jeżów, Wiskitki i Gąbin, w województwie mazowieckim – Czersk, Warka i Wyśmierzyce, zaś na północ od Wisły tylko Sierpc – położony na terenie przygranicznym z ziemią dobrzyńską³⁰.

Wyżej wspomniany badacz powiązał lokację miejską z dokumentem wydanym przez księcia mazowieckiego Trojdena I (ok. 1285–1341)³¹ w 1321 r., w którym książę zatwierdził nadania uczynione na rzecz klasztoru dominikanów w Warce. Dokument ten opublikowany został w *Kodeksie dyplomatycznym Księstwa mazowieckiego*, wydanym przez Jana Tadeusza Lubomirskiego w Warszawie w 1863 r., pod numerem 55, na stronach 42–43, oraz w *Nowym Kodeksie dyplomatycznym Mazowsza*, w części drugiej, obejmującej lata 1248–1355, wydanej przez Irenę Sułkowską-Kuraś, Stanisława Kurasia przy współudziale Kazimierza Pacuskiego i Huberta Wajsa we Wrocławiu, Warszawie i Krakowie w 1989 r., pod numerem 160, na stronach 158–160. W dokumencie wymienieni zostali książęta Siemowit I (1215–1262)³², jego synowie Konrad II (ok. 1250–1294)³³ i Bolesław II (1260/1261–1313)³⁴. Nadania uczynione przez książąt Mazowsza obejmowały młyn na rzece Pilica ze stawem i rolę („molendinum cum piscina”), jezioro w Winiarach („lacum in vinar”) z łąkami nad Pilicą („cum pratis,

²⁷ J. Grabowski, *Poczet*, s. 158–166.

²⁸ *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, t. 1, wyd. S.M. Szacherska, Warszawa 1975, nr 55, s. 88–90.

²⁹ S. Pazyra, *op. cit.*, s. 268.

³⁰ *Ibidem*, s. 136.

³¹ J. Grabowski, *Poczet*, s. 76–80.

³² *Ibidem*, s. 40–43.

³³ *Ibidem*, s. 50–54.

³⁴ *Ibidem*, s. 56–61.

que a rippa Pilcie”), a także nadanie obejmowało tzw. starożytny plac („aream antiquam [...] in qua claustrum prius extitit fundamentum [...]”)³⁵.

Bronisław Chlebowski w opracowanym haśle encyklopedycznym *Warka*, opublikowanym w 12. tomie *Słownika geograficznego Królestwa polskiego*, zaznaczył, że określenie „aream antiquam” odnosi się do translokaty klasztoru zlokalizowanego najpierw w Starej Warce przy grodzie lub w grodzie na nowe miejsce³⁶. Stanisław Pazyra to nowe miejsce powiązał z lokacją miejską Warki, zaznaczając, że Warka występuje w tym dokumencie jako „oppidum”³⁷. To pojęcie zdaje się sugerować – i tak jest chyba powszechnie traktowane dzisiaj – że jest to pierwsza źródłowa wzmianka o Warce jako mieście. Tymczasem zdaje się, że autorowi pracy o miastach Mazowsza chodziło o coś innego, bardziej chyba o to, aby zwrócić uwagę na funkcjonowanie ośrodka jeszcze przedlokacyjnego, tym bardziej że termin „oppidum” był w średniowieczu stosowany także na oznaczenie miejscowości targowej³⁸. Na ten aspekt zwrócił też uwagę Stanisław Russocki w artykule pt. *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV wieku*, opublikowanym w czasopiśmie „Przegląd Historyczny” w 1964 r., podkreślając, że Stanisław Pazyra wręcz stwierdzał, iż szereg miejscowości przed właściwą lokacją było określanych jako „oppidum”³⁹.

Zatem trzeba chyba uznać, że termin „oppidum” nie jest pojęciem dla stwierdzenia posiadania przywileju miejskiego, co bardziej może stwierdzeniem określającym proces lokacyjny. I bezpieczniej będzie przyjąć takie założenie dla Warki, tym bardziej że nie dysponujemy dokumentem lokacyjnym. Potwierdzeniem takiego stanowiska może być przypadek Wizny, która przed pełną lokacją posiadała zaczątki ustroju miejskiego (przywilej lokacyjny został udzielony w 1435 r. przez księcia Władysława)⁴⁰, a zwłaszcza Starej Warszawy, która przywilej lokacyjny otrzymała 4 czerwca 1413 r., choć znacznie wcześniej, bo w latach siedemdziesiątych XIV w., posiadała załączki ustroju miejskiego. Przykładowo 26 maja 1382 r. książę mazowiecki Janusz I Starszy potwierdził nadanie na rzecz mieszczan warszawskich wsi Solec, której nadał prawo chełmińskie. W dokumencie wspomniane są uprawnienia sądowe wójta warszawskiego wobec ludności Warszawy i Solca⁴¹.

³⁵ *Nowy Kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2, (1248–1355), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, współudział K. Pacuski, H. Wajs, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989, nr 160, 159; B. Chlebowski, *op. cit.*, s. 954.

³⁶ B. Chlebowski, *op. cit.*, s. 954.

³⁷ S. Pazyra, *op. cit.*, s. 105.

³⁸ *Ibidem*, s. 182.

³⁹ S. Russocki, *Etapy*, s. 189.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 192–193.

⁴¹ *Ibidem*, s. 193.

I jeszcze jedna kwestia warta zasygnalizowania. Otóż nie jest znany rodzaj prawa niemieckiego nadanego w chwili lokacji Warki. Według Stanisława Pazyry była to odmiana chełmińska prawa niemieckiego, podobnie jak miało to miejsce w przypadku innych miast książęcych na Mazowszu⁴². Zdaniem Anny Borkiewicz-Celińskiej na Mazowszu biskupi i książęta lokowali wsie i miasta na prawie chełmińskim już od końca XIII w.⁴³ Jeśli chodzi o lokacje miast mazowieckich w średniowieczu, to 70% z nich zostało lokowanych na prawie chełmińskim. Popularność prawa chełmińskiego na Mazowszu być może podyktowana była tym, że przyjęto w nim pewne rozwiązania korzystne dla rozwijającej się dzielnicy. Przykładowo przejęto prawo karne z magdeburskiej odmiany prawa niemieckiego, ale zastosowano w nim zredukowanie kar pieniężnych o połowę⁴⁴, a także prawo w odmianie chełmińskiej regulowało kwestie dziedziczenia w korzystny dla mieszkańców sposób, zgodnie z prawem flamandzkim, które dawało jednakowe prawo do dziedziczenia potomstwu bez względu na płeć⁴⁵.

Reasumując, należy podkreślić, że choć w wielu przypadkach trudne są do uchwycenia w źródłach (z racji na szczupłość ich zachowania) dokładne informacje na temat prawnego zaistnienia określonej instytucji czy w tym przypadku miasta, to dla nas ważnym pozostaje proces kształtowania się przestrzeni miejskiej z jej samorządem, co – jak podkreślał wielokrotnie prof. Henryk Samsonowicz – było najważniejszym przejawem rozwoju społecznego i załączkiem tego, co dziś nazywamy mianem społeczeństwa demokratycznego. Niewątpliwie rok 1321 dla Warki był ważnym – zapoczątkował proces rozwoju miasta, ważnego dla Mazowsza, tak w średniowieczu, jak i w epokach późniejszych. Prześledzenie procesów lokacji, kształtowania się samorządu miejskiego, życia ekonomicznego miasta, wytworzenia się odrębnego sądownictwa, fundacji

⁴² S. Pazyra, *op. cit.*, s. 190.

⁴³ Początki prawa chełmińskiego łączy się z udzielonym w 1233 r. przez wielkiego mistrza Hermana von Salza przywilejem, nazwanym później chełmińskim. Przywilej dotyczył zarówno Chełmna, jak i Torunia wraz całą ziemią chełmińską. Mieszkańcy ziemi chełmińskiej zostali zwolnieni z cła, przywilej ustanawiał jednolitą monetę i zasady jej wymiany, oraz wprowadzał łan flamandzki jako obowiązującą jednostkę powierzchni, jak również regulował obowiązki wojskowe mieszkańców. Przywilej nadawał Chełmnu i Toruniowi bardzo szeroką autonomię, wykraczającą poza ówczesne uprawnienie Magdeburga. Cf. J. Luciński, *Przywilej chełmiński 1233 r., jego treść oraz dzieje jego postanowień*, w: *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990, s. 83–99.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 97.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 135.

religijnych – to zagadnienia, które stają przed nami i wymagają gruntownego przebadania.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Printed sources (Źródła drukowane)

- Kodeks dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863.
Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, wyd. J.I. Kraszewski, t. 3, Poznań 1879.
Nowy Kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. 2, (1248–1355), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, współudział K. Pacuski, H. Wajs, Wrocław–Warszawa–Kraków 1989.
Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka, t. 1, wyd. S.M. Szacherska, Warszawa 1975.

Studies (Opracowania)

- Bieniak J., *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia” 1973, 9.
- Chlebowski B., *Warka*, w: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, red. B. Chlebowski, Warszawa 1892.
- Dybek E., *Lokacje na prawie niemieckim w ziemi przemyskiej w latach 1345–1434*, Lublin 2004.
- Galicka I., Sygietyńska H., *Sztuka gotycka (XIV – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006.
- Grabowski J., *Bolesław IV książę mazowiecki (ok. 1418–1454), pretendent do korony polskiej*, „Studia Mazowieckie” 2016, 24–25, 2.
- Grabowski J., *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia na dziejami politycznymi Mazowsza, intulacją i genealogią książąt*, Kraków 2012.
- Grabowski J., *Poczet książąt i księżnych mazowieckich*, Kraków 2019.
- Herod P.E., *Rozwój prawa mazowieckiego na tle przeobrażeń polityczno-ustrojowych Mazowsza do XVI wieku*, Kraków 2016.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów mazowieckich*, Poznań–Wrocław 1998.
- Kunkel R.M., *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006.
- Luciński J., *Przywilej chełmiński 1233 r., jego treść oraz dzieje jego postanowień*, w: *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990.
- Masłowski J., *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej*, Poznań 1937.
- Nowak Z.H., *Przyczynek do sprawy służby wojskowej na Mazowszu w pierwszej połowie XV wieku*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*, red. A. Radzimiński, A. Supruniuk, J. Wroniszewski, Toruń 1997.
- Pazyra S., *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.
- Piskorski J., *Kolonizacja wiejska Pomorza Zachodniego: w XIII i w początkach XIV w. na tle procesów osadniczych w Europie*, Poznań 2005.
- Piskorski J., *Średniowieczna kolonizacja niemiecka oraz tzw. prawo niemieckie w ujęciu porównawczym*, w: *Rozkwit średniowiecznej Europy*, red. H. Samsonowicz, Warszawa 2001.
- Russocki S., *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV wieku*, „Przegląd Historyczny” 1964, 55, 2.
- Russocki S., *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV w. – połowa XVI w.)*, Warszawa 1961.

- Russocki S., *Nadania ziemi „ad servitia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XV w.*, w: *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, t. 1, red. K. Bukowska et al., Warszawa 1961.
- Samsonowicz H., *Gospodarka i społeczeństwo (XIII – początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 1, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006.
- Samsonowicz H., *Życie miasta średniowiecznego*, Poznań 2012.
- Supruniuk A., *Siemowit IV (ok. 1352–1426), książę mazowiecki, kujawski i bełski*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 37, red. H. Markiewicz, Warszawa–Kraków 1996–1997.
- Teterycz-Puzio A., *Bolesław II Mazowiecki. Na szlakach ku jedności (ok. 1253/58–24 IV 1313)*, Kraków 2015.
- Tyc T., *Początki kolonizacji wiejskiej na prawie niemieckim w Wielkopolsce: (1200–1333)*, Poznań 1924.
- Wiśniewski J., *Początki i rozwój osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i XV w.*, „*Studia Łomżyńskie*” 1989, 1.

NOTA O AUTORZE

Waldemar Graczyk – ks. prof. dr hab., historyk, badacz Mazowsza, kierownik katedry Historii Średniowiecznej w Instytucie Historii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

ABOUT THE AUTHOR

Waldemar Graczyk – Rev. Full Profesor, historian, researcher of Mazovia, the Head of the Department of Medieval History in the Institute of History at the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw.

